

<https://doi.org/10.18778/8220-870-2.01>

Małgorzata Matusiak*

JAKIE SĄ KULTUROWE UWARUNKOWANIA POSTAW PROEKOLOGICZNYCH?

** Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Logistyki i Innowacji, e-mail: malgorzata.matusiak@uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4287-617X>. Zainteresowania badawcze: kulturowe uwarunkowania postaw wobec środowiska przyrodniczego, organizacje wirtualne.*

Stawiam hipotezę, że podstawowym źródłem konfliktów w tym nowym świecie nie będzie powód ideologiczny, czy ekonomiczny. Wielkie podziały ludzkości i dominujące źródło konfliktów będzie miało charakter kulturowy.

Samuel Huntington¹

Wprowadzenie

Kondycja środowiska naturalnego oraz niewystarczające działania przeciwdziałające jego degradacji każą nie tylko poszukiwać rozwiązań, które tę niekorzystną sytuację mogłyby niwelować. Przede wszystkim skłaniają do diagnozowania przyczyn, które doprowadziły do takiego stanu rzeczy. Jedyne bowiem mając ich świadomość, możemy skutecznie na nie odpowiadać. Obecna kondycja środowiska naturalnego jest wypadkową licznych przyczyn: od społecznych, przez ekonomiczne, aż po polityczne i kulturowe. Te ostatnie są tematem niniejszego rozdziału, w którym podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy postawy proekologiczne są w jakimś stopniu warunkowane dominującą na danym obszarze, w danym państwie czy regionie kulturą.

Badanie postaw

Postawy, podobnie jak wiele innych pojęć w naukach społecznych, są definiowane na wiele sposobów. Ich badanie² ma w nauce – głównie w psychologii, psychologii społecznej i socjologii – długoletnią tradycję. O postawach (w ujęciu strukturalnego, trójelementowego modelu) mówimy wówczas, gdy jako jednostki (ludzie) mamy nie tylko opinię na dany temat, lecz także dysponujemy wiedzą o przedmiocie postawy, zachowujemy się wobec przedmiotu podstawy w określony sposób, a jednocześnie przedmiot ten budzi w nas określone emocje.

¹ Cyt. za: S.P. Huntington (1993), *The Clash of Civilizations?*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations> (dostęp: 31.08.2021). Samuel Huntington jest jednym z najbardziej znanych na świecie intelektualistów, politologów oraz autorem koncepcji kręgów kulturowych, a jego książki sprzedają się w milionowych nakładach, por. pkt 2 niniejszego rozdziału.

² Już w latach 20. XX wieku Thurstone zauważył, że postawa ma złożoną konstrukcję i jest tworem wieloaspektowym. Dalej zajmowali się postawami liczni badacze, jak np.: Katz, Stotland, Rosenberg, Hovland, Smith i in. W polskiej tradycji byli to przede wszystkim: Znaniecki, Mika, Marody, Nowak, Mądrzycki.

Rozumiejąc postawy w taki sposób, mamy na myśli tzw. postawy pełne, na które składają się komponenty: poznawczy (czyli właśnie nasza wiedza lub wierzenia na temat przedmiotu postawy), afektywny (dotyczący naszych emocji, uczuć) i behawioralny (dotyczący naszego zachowania względem przedmiotu podstawy). Zachowanie (*behavioral*) jest konsekwencją naszych wierzeń i wiedzy (*beliefs*) oraz uczuć (*emotions*), które mogą przyjmować postać pozytywną lub negatywną. Dla przykładu nasza postawa wobec środowiska naturalnego będzie wynikiem:

- 1) **wiedzy**, jaką mamy na jego temat – co się na nie składa, jak funkcjonuje, jakie ma wymagania, co mu szkodzi, co składa się na dbałość o nie itd. – aspekt poznawczy;
- 2) **emocji**, jakie w nas budzi – odpowiedzialności, dbałości, obojętności, poczucia wyższości – przekonania, że jest własnością ludzi i im jest podporządkowane, jego zasoby są niewyczerpywalne, a człowiek ma prawo nieustannie je eksploatować i sobie podporządkowywać (te emocje mogą być zarówno pozytywne, jak i negatywne) – aspekt emocjonalny, afektywny;
- 3) **zachowania**, podejmowanych działań względem niego (sortowanie odpadów, oszczędność wody, uczestnictwo w gremiach zajmujących się szeroko pojętą ochroną itd.) – aspekt behawioralny.

Odnosząc się do pomiaru postaw, wskaźnikiem komponentu afektywnego może być np. ocena (ponieważ emocje trudniej werbalizować) dokonywana przez badanych przy użyciu takich przymiotników, jak: „dobry”, „zły”, „szkodliwy”, „nieszkodliwy” itp. Wskaźnikiem komponentu poznawczego będą natomiast przekonania i konkretna wiedza, jaką posiada badany na dany temat (Marody, 1976), chociażby „wiedza dotycząca tego, za jakie poziomy emisji CO₂ do atmosfery odpowiadają poszczególne kraje”, czy „jak należy sortować odpady”. Z kolei wskaźnikiem komponentu behawioralnego są konkretne zachowania lub deklaracje takich zachowań, np. deklaracja twierdząca bądź przecząca w sytuacji, gdy pytamy: „czy w przypadku groźby wzrostu cen za wywóz nieczystości zdecydowałby się Pan sortować śmieci w personalizowanych workach?”. W końcowej części rozdziału rozważania będą ogniskowały się wokół tego ostatniego komponentu, czyli konkretnych działań, jakie podejmują poszczególne kraje w związku z neutralizacją wytworzonych odpadów.

Różnice kulturowe

Podobnie jak w przypadku pojęcia postawa, nie ma jednej obowiązującej definicji kultury. Pojęcie to jest jednym z najbardziej popularnych terminów w naukach humanistycznych i społecznych. Szeroko pojmowane

oznacza wszystko, cokolwiek w świecie ludzkim zostało wyuczone i wytworzone w odróżnieniu od tego, co biologicznie odziedziczone i nieprzekształcone przez człowieka środowisko przyrodnicze (*Socjologia. Przewodnik encyklopedyczny*, 2008). W szerokim ujęciu na kulturę składają się materialne oraz niematerialne wytwory człowieka, w ujęciu węższym – wartości, wzory postępowania, normy, wierzenia, które wyrażają się i w materialnych, i w niematerialnych wytworach, wspólnych dla danej zbiorowości, natomiast w ujęciu najwęższym kultura jest systemem trwałych, autotelicznych wartości duchowych związanych ze sztuką, nauką, religią, filozofią (Olechnicki, Załęcki, 1997). Kulturą zatem jest tak język, ubiór czy kulinaria, jak i sztuka, architektura albo wartości. Część z tych elementów w kontakcie z odmienną kulturą jest widoczna na pierwszy rzut oka (np. sposoby ubierania się, długość dystansu między rozmówcami), jednak przyczyny konkretnego postępowania są ukryte i aby je odkryć, należy posiadać odpowiednią wiedzę dotyczącą specyfiki danej kultury czy kręgu kulturowego. Koncepcją ukazującą zarówno te widoczne, jak i niewidoczne elementy kultury jest koncepcja kultury jako góry lodowej (rysunek 1). Nad powierzchnią wody znajdują się elementy uświadomione i widoczne chociażby dla osoby pochodzącej z innej kultury, a pod powierzchnią te jej aspekty, które nie są uświadomione, przy czym te nad powierzchnią stanowią tylko niewielką część wszystkich aspektów, a tych pod powierzchnią jest zdecydowanie więcej. Elementami, które są widoczne (*observable*) są nasze zachowania (*doing*), natomiast ukrytymi (*non-observable*) – myśli i uczucia.

Podobnie jak język, kulinaria, architektura czy religia na naszą kulturę oddziałują i tworzą ją także poziom rozwoju gospodarczego, charakterystyka demograficzna, czy nawet warunki klimatyczne. Na przykład w zimnym klimacie ludzie szybciej się poruszają, z kolei żyjący w dużych skupiskach tolerują mniejszy dystans interpersonalny, a w społeczeństwach o wysokim wskaźniku używania nowych technologii ludzie więcej czasu spędzają w pomieszczeniach.

Ponieważ pewne przejawy kultury są widoczne, natomiast ich przyczyny nie, czujemy niepewność, dyskomfort lub zakłopotanie w styczności z przedstawicielami innych kultur. Przebywając w zasadniczo odmiennym od naszego środowisku kulturowym, jesteśmy również narażeni na szok kulturowy³. Z odczuciem tym mamy do czynienia wówczas, gdy po okresie funkcjonowania w charakterze osoby przebywającej w danym miejscu czasowo (turysty, pracownika na służbowym wyjeździe, osoby odwiedzającej kogoś), zaczynamy żyć w konkretnym miejscu i uświadamiamy sobie jego znaczącą odmienność od

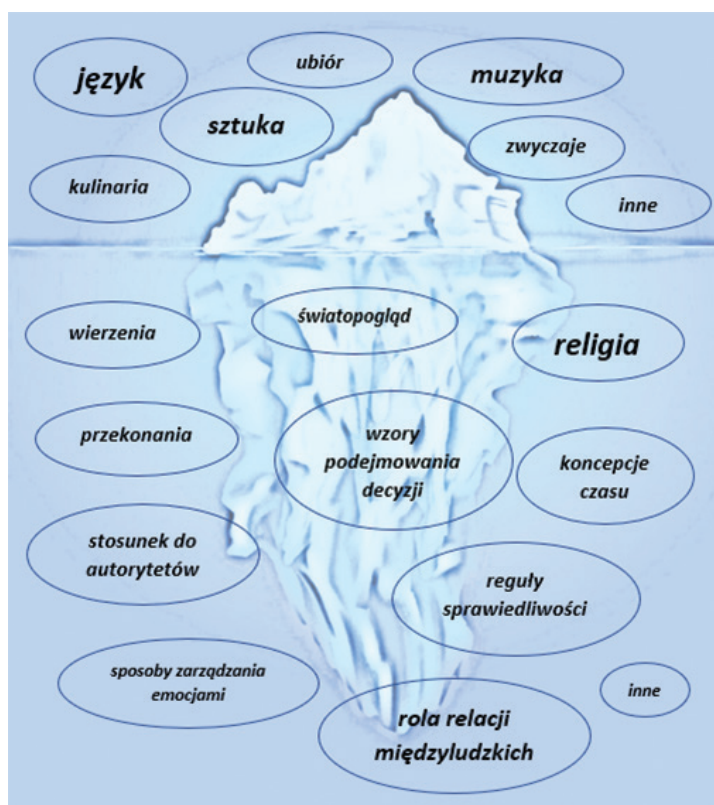
³ Autorem koncepcji szoku kulturowego z 1954 roku jest antropolog Kalvero Oberg. Od tamtej pory podjęto liczne próby systematyzacji pojęcia, por. Oberg, 1960; Furham, 2012.

tęgo, z którego przybyliśmy. Z odmiennością tą zmagamy się zarówno w miejscu zamieszkania, pracy, w urzędach, na zakupach, jak i w czasie wolnym, przy wykonywaniu wszystkich czynności, które składają się na codzienne życie. Te trudne odczucia przejawiają się napięciem włożonym w adaptację, poczuciem straty bliskich, ale także odrzucenia czy niespójności wartości ważnych dla nas, a mniej lub wcale nieważnych w tym obszarze kulturowym, w którym się znaleźliśmy (Marx, 2000; Zenderowski, Koziński, 2012). Przystosowanie do nowych warunków jest pochodną wewnętrznych predyspozycji oraz stopnia odmienności warunków zewnętrznych od tych, z których przybysz przybywa – im większa różnica między kulturą pochodzenia a kulturą nowego miejsca, tym trudności są większe. Przykładowo jako Europejczycy jesteśmy zszokowani chodzącymi po ulicach krowami w Indiach, także zapachami, które tej zwierzęcej swobodzie towarzyszą; podobnie nieswojo możemy czuć się w Japonii, w której prawie nie ma koszy na śmieci na ulicach, a mimo to jest tam bardzo czysto (zasada *gomi wo mochikaerimashou*⁴ – „śmieci zabierz ze sobą”). Z kolei Japończyk będzie czuł się nieswojo w towarzystwie Włochów czy Meksykan, którzy na powitanie przytulają się i całują, głośno rozmawiają i żywo gestykulują, gdyż sam będzie miał potrzebę utrzymania znacznego dystansu interpersonalnego oraz przywitania jedynie pochYLENIEM się, nie dotykając rozmówcy, i posłuży się ściszym głosem, mówiąc spokojnie, co będzie oznaką szacunku dla interlokutora.

Różnice kulturowe stanowią bazę różnego rodzaju typologii i modeli tworzonych celem wykorzystania ich do szczegółowych analiz poszczególnych kultur. Jedną z najbardziej znanych koncepcji jest *teoria dziewięciu kręgów kulturowych* (cywilizacyjnych) Samuela Huntingtona, który wyróżnia: cywilizację zachodnią (*euroatlantycką*), dla której charakterystyczny jest liberalizm, indywidualizm i demokracja; *latynoamerykańską* wywodzącą się z europejskiej o charakterze korporacyjnym i autorytarnym, wewnętrznie bardzo zróżnicowaną i słabo asymilującą się do nowych warunków; *prawosławną* obejmującą głównie terytorium dawnego Związku Sowieckiego, charakteryzującą się bizantyjskim rodowodem, odrębną religią i biurokratycznym despotyzmem; *afrykańską*, zanikającą, gdzie pozostały jedynie zręby afrykańskich tożsamości plemiennych, charakteryzującą się autorytaryzmem i prymatem dobra wspólnoty nad jednostką; *islamską* charakteryzującą się wspólnotą aspiracji i niechęcią wobec Zachodu; *hinduistyczną* charakteryzującą się wyższością dobra ogółu nad dobrem jednostki i nierównościami wynikającymi z kastowości; *buddyjską*

⁴ Szerzej na temat specyfiki japońskiego systemu zbierania i przetwarzania odpadów zob. Tokyo Intercultural Portal Site, https://tabunka.tokyo-tsunagari.or.jp/guide_eng/info/01.html (dostęp: 9.09.2021).

stojącą w opozycji do zachodniego konsumpcjonizmu, charakteryzującą się ograniczaniem potrzeb jednostki i koniecznością samodoskonalenia; *chińską* cechującą się hierarchicznością, tradycjonalizmem, zespołowością działań i priorytetem dobra społeczności nad indywidualnym oraz *japońską* wywodzącą się z chińskiej i mającą podobne do niej cechy (Huntington, 2003; Miłoszewska, 2008; Kręgi kulturowe świata, <https://zpe.gov.pl>). W ramach poszczególnych kręgów kulturowych dominować będą inne postawy, ponieważ opierają się one na odmiennych wartościach.

Rysunek 1.1. Koncepcja kultury jako góry lodowej E. Halla

Źródło: opracowanie własne na podstawie Cultural Iceberg, <https://www.youtube.com/watch?v=woP0v-2nJCU&t=43s> (dostęp: 3.09.2021).

Jednym z najsilniej oddziałujących elementów kultury na zachowania i emocje ludzi jest religia. Wielkie religie wypracowały założenia związane z działalnością gospodarczą i handlem, co z kolei ma swoje odzwierciedlenie w sposobie traktowania środowiska naturalnego. W *judaizmie* podkreśla się,

że to od prawidłowego zarządzania gospodarką zależy pomyślność i stabilność społeczeństwa, a celowe działania niezgodne z doktryną są oznaką niewiary, czyli mają charakter z gruntu negatywny. W *chrześcijaństwie* uznaje się społeczną gospodarkę rynkową i kapitalizm pod warunkiem nastawienia na dobro wspólne, zwraca się też uwagę na potrzebę zachowania umiaru w używaniu zasobów i przestrzeganie wymogów ekologicznych. Podejście *buddyjskie* z kolei mówi, że to technika powinna być podporządkowana człowiekowi, który jest ważniejszy niż maszyna, i jednocześnie za niewłaściwe uznaje wytwarzanie dóbr luksusowych oraz postuluje oszczędzanie. *Islam* natomiast głosi, że muzułmanie są odpowiedzialni przed Allahem za to jak gospodarują, zabrania zatrudniania dzieci i nakładania na kobiety zbyt ciężkich prac (Kietliński, 2005; Zenderowski, Koziński, 2012). Odmienne podejścia do tych obszarów mogą skutkować odmiennymi postawami względem szeroko rozumianego środowiska naturalnego w jego relacji z podejmowanymi decyzjami gospodarczymi.

Elementem kultury, który obok religii silnie oddziałuje na postawy, jest etyka, ponieważ zasadza się na konkretnych wartościach. Etyka ekologiczna to zbiór zasad, które mogą być podstawą naszego postępowania wobec środowiska naturalnego. Ci z nas, którzy włączają kwestie dotyczące środowiska naturalnego do sfery poglądów moralnych, wyznają etykę ekologiczną. Jej koncepcje są różne: jedną z nich jest skoncentrowanie na człowieku i jego pomyślności (podejście antropocentryczne); kolejną jest etyka skoncentrowana na zwierzętach, zakładająca, że wszystkie mają status moralny; jeszcze inna skupia się na życiu i obejmuje nie tylko ludzi i zwierzęta, lecz także rośliny i inne organizmy jednokomórkowe, zgodnie z zasadą, że jeśli są istotami żyjącymi, to mają znaczenie moralne (podejście biocentryczne). Wiemy już dziś ponad wszelką wątpliwość, że nie zawsze interesy człowieka powinny być uważane za najważniejsze, ani też nie zawsze za takie należy uznać interesy innych gatunków (Elliot, 2002).

Trzeba ponadto wspomnieć o skrajnych postawach określanych jako ekologizm radykalny i fanatyzm globalnego ocieplenia, będący ruchem ekologicznym wyznającym ideologię, w myśl której człowiek jest źródłem wszelkiego zła na naszej planecie, w związku z czym jedynym rozwiązaniem jest redukcja liczby ludzi na ziemi (Ball, 2018). Radykalne bojówki ekologów głębokich, nazywanych też ekoterrorystami czy bioterrorystami, mają wielu zwolenników na całym świecie i są autorami wielu głośnych akcji, choćby związanych z ochroną praw zwierząt czy zagrożonych gatunków roślin. Istnieje także nurt tzw. ekofeminizmu, który głosi, że środowisko naturalne jest tak samo uciemnione, jak przez wieki ciemnione były kobiety z powodu dominacji mężczyzn.

Poglądy na temat etyki środowiska naturalnego bardzo się różnią i nie ma jednego sposobu jej uprawiania, natomiast to, co nam daje, to możliwość konstruktywnej refleksji nad stylem życia i potrzebą zmian w tym zakresie.

Modele komunikacji międzykulturowej

Liczne teorie kultur pozwalają na ich analizowanie ze względu na przyjęte przez poszczególnych badaczy kryteria. Najbardziej znanymi modelami komunikacji międzykulturowej są teorie autorstwa: Geerta Hofstede, Richarda D. Lewisa, Richarda R. Gestelanda, a także E.T. Halla, Kluckhohn-Strodtbecka, Fonsa Trompenaarsa i Charlesa Hampden-Turnera, I. Varner i L. Beamer⁵.

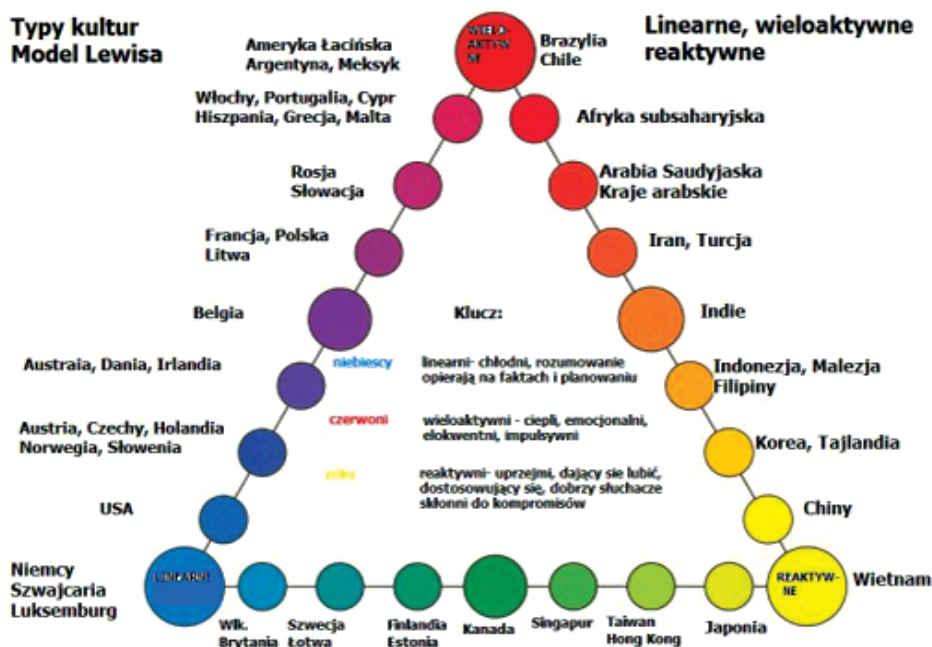
Gesteland dzieli kultury na: a) propartnerskie i protransakcyjne (przedstawiciele pierwszych, np. Skandynawowie, są nastawieni na interesy, skoncentrowani na wykonaniu zadania; drugich, np. Latynosi – na relacje, dobre kontakty międzyludzkie, także przy okazji robienia interesów); b) ceremonialne i nieceremonialne (przedstawiciele pierwszych, np. Japończycy, są wrażliwi na punkcie statusu i własnej pozycji, tytułowania; przedstawiciele drugich, np. Duńczycy – są egalitarystami, nieprzywiązującymi wagi do konwenansów, tytułów rodowych czy naukowych); c) monochroniczne i polichroniczne (przedstawiciele pierwszych, np. Niemcy, są: punktualni, przywiązani do terminarzy i kalendarzy, ustalonej agendy spotkania, a przedstawiciele drugich, np. Hindusi – nie przywiązują wagi do kalendarzy i zegarów, ważniejszy jest sam fakt spotkania niż to, czy rozpoczęło się ono punktualnie lub czy przebiega według ściśle określonego scenariusza, raczej skupieni na relacjach z ludźmi wokół) oraz d) ekspresyjne i powściągliwe (przedstawiciele pierwszych, np. Meksykanie, są głośni, gestykujący, nie stronią od kontaktu fizycznego, natomiast drugich, np. Koreańczycy – są spokojni, wyważeni w przekazie tak werbalnym, niewerbalnym, jak i parawerbalnym) (Gesteland, 2000). Pomiędzy poszczególnymi skrajnymi kryteriami występują warianty pośrednie, umiarkowane.

Kolejny badacz – Lewis – wyróżnił tzw. 3 profile kulturowe: (The Lewis Model – Dimensions of Behaviour, 2015):

- 1) kultury (społeczeństwa) „linearne” – skoncentrowane na faktach, procedurach, szanujące czas, zorientowane na zadania, wykonujące czynności po kolei (*linear-active*), są nimi np. Niemcy, Amerykanie czy Brytyjczycy;
- 2) kultury „wieloaktywne”, w których ważny jest dialog, relacje międzyludzkie, gdzie okazuje się emocje (*multi-active*), jakimi są np. Brazylijczycy, Hiszpanie, Meksykanie;
- 3) kultury „reaktywne”, w których dominuje nastawienie na słuchanie, szukające kompromisów, rzadko inicjujące akcję lub dyskusję, określające swoje stanowisko na bazie treści usłyszanych od drugiej strony (*reactive*), do których należą Wietnamczycy, Chińczycy czy Japończycy.

⁵ Z uwagi na obszerność treści scharakteryzowano tutaj jedynie trzy modele (Gestelanda, Lewisa i Hofstede), które zostały wykorzystane w dalszej części rozdziału.

Pomiędzy tymi skrajnymi profilami wyróżnia się warianty pośrednie, tak jak pokazano to na rysunku 1.2.

Rysunek 1.2. Typy kultury – Model Lewisa

Źródło: R. Paszkowska, *Laboratorium komunikacji międzynarodowej i międzykulturowej. Budowanie zespołów międzynarodowych – wyzwanie globalnej gospodarki*, <https://e-uczelnia.uek.krakow.pl/mod/resource/view.php?id=312793> (dostęp: 22.09.2021) oraz: *The Lewis Model – Dimensions of Behaviour 2015*, Richard D. Lewis Communication, <https://www.crossculture.com/the-lewis-model-dimensions-of-behaviour/?cn-reloaded=1> (dostęp: 10.09.2021).

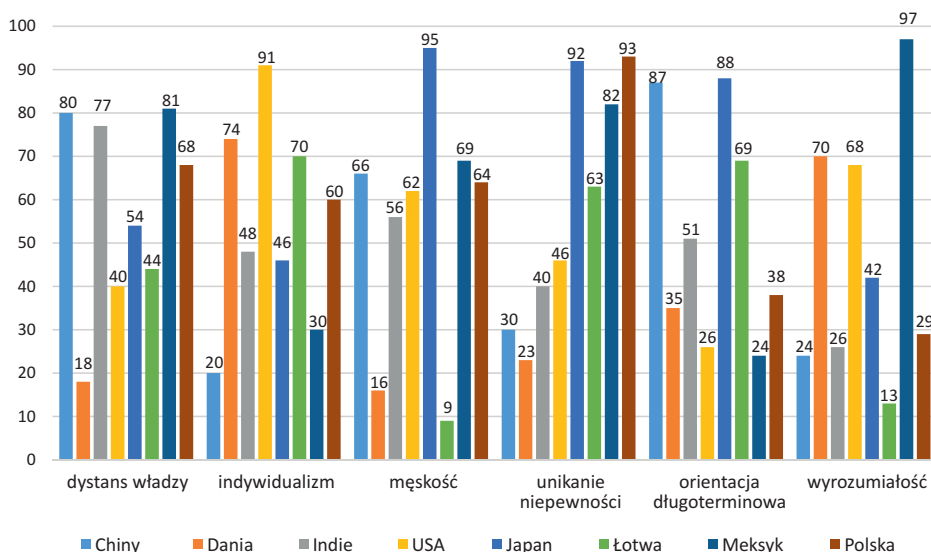
Z kolei Geert Hofstede analizując zachowania kilkudziesięciu tysięcy pracowników firmy IBM w różnych kulturach w latach 70. XX wieku, skonstruował model, w którym uwzględnił cechy oparte na czterech wymienionych poniżej wymiarach. Następnie jego współpracownicy i kontynuatorzy jego prac uzupełnili go o dwa ostatnie. W modelu tym poszczególne kultury we wszystkich sześciu wymiarach (dystans władzy, indywidualizm, męskość, unikanie niepewności, orientacja długoterminowa, „wyrozumiałość”⁶) można opisać przy pomocy

⁶ Nazwa tego kryterium jest trudna do jednoznacznego przetłumaczenia i oznacza wyrozumiałość w sensie dopuszczania możliwości samonagradzania się, poczucia, że zarówno praca, jak i zabawa mogą sprawiać człowiekowi przyjemność, czy też tego, że zasługuje on na dobre i przyjemne życie.

konkretnych wartości liczbowych od 0 do 100, przy czym 0 oznacza brak danej cechy, a 100 najwyższą jej wartość (Hofstede Insights):

- 1) dystans władzy (*power distance*) mówi o stosunku do nierówności społecznych w danej kulturze, im niższy, tym relacje obywatela z państwem, w domu, w miejscu pracy są bardziej egalitarne (np. Austria); i odwrotnie w przypadku wysokiego dystansu władzy występującego np. w Malezji;
- 2) indywidualizm (*individualism*) versus kolektywizm – mówi o tym, czy obraz samych siebie ludzie konstruuje raczej w kategoriach „ja”, czy raczej „my”. W pierwszym przypadku człowiek dba przede wszystkim o siebie, w drugim najważniejsza jest grupa i lojalność wobec niej; podejście charakterystyczne dla indywidualizmu dominuje w kulturze amerykańskiej, natomiast kolektywne w większości państw azjatyckich, np. w Chinach czy Korei;
- 3) męskość (*masculinity*) versus kobiecość – męskie społeczeństwa są napędzane rywalizacją, osiągnięciami i sukcesem (np. Japonia), podczas gdy żeńskie kładą nacisk na jakość życia, opiekuńczość, równość, relacje (społeczeństwa krajów skandynawskich);
- 4) unikanie niepewności (*uncertainty avoidance*) – dotyczy tego, w jaki sposób społeczeństwa radzą sobie z przyszłością, która nie jest i nie może być znana. Wysoki wskaźnik unikania niepewności, charakteryzujący m.in. Polskę, będzie się przejawiał tym, że ludzie przygotowują się na nieprzewidziane okoliczności, mają skomplikowane systemy prawne, konstruują rozbudowane umowy, w których próbują zawrzeć wszelkie możliwe sytuacje, jakie mogą zaistnieć w przyszłości; odwrotnie jest w przypadku niskiego wskaźnika unikania niepewności charakterystycznego chociażby dla Danii czy Chin;
- 5) orientacja długoterminowa (*long term orientation*) versus krótkoterminowa – pierwsza oznacza koncentrację na wynikach w szerokim horyzoncie czasowym, trwałość funkcjonowania przedsiębiorstw, ale także oszczędzanie – odkładanie pieniędzy na tzw. „czarną godzinę” i jest charakterystyczna np. dla Japonii; na przeciwnym biegunie jest z kolei Dania czy Stany Zjednoczone;
- 6) wyrozumiałość (*indulgence*), przyzwolenie na cieszenie się życiem, zabawę, samonagradzanie (Holandia) versus powściągliwość, umiar (*restraint*) – Rosja.

Na rysunku 1.3 porównano wybrane kraje pod względem wyżej scharakteryzowanych kryteriów. W punkcie 5 wskaźniki te zostaną zestawione z danymi przytoczonymi w punkcie 4, dotyczącymi wielkości generowanych przez poszczególne kraje lub regiony odpadów.

Rysunek 1.3. Porównanie wybranych krajów według kryteriów Geerta Hofstede

Źródło: opracowanie własne na podstawie Country comparison tool, Hofstede Insights, <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/china,denmark,india,the-usa/> (dostęp: 14.09.2021).

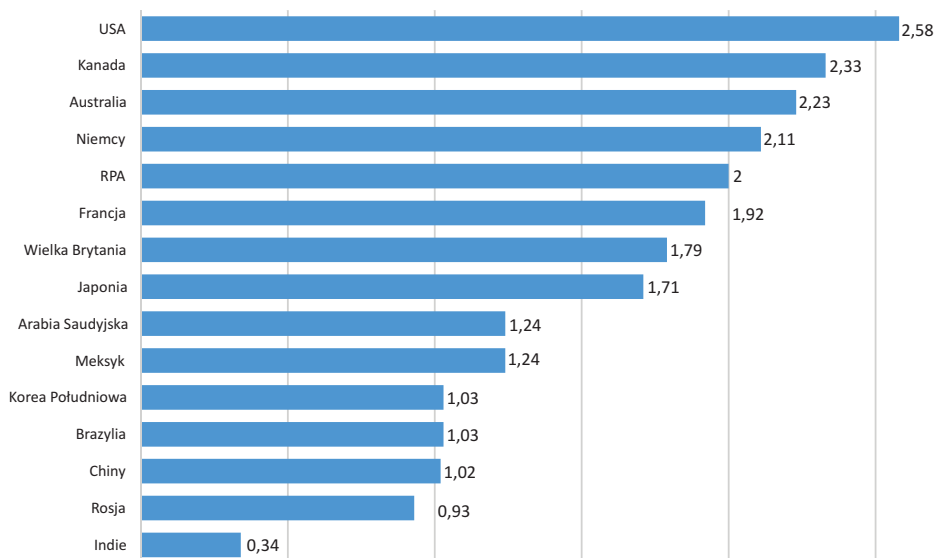
Odpady na świecie – wybrane dane

Zanieczyszczenie środowiska naturalnego wynika z wielu przyczyn. Jedną z nich jest wytwarzanie odpadów. Liczne przedsiębiorstwa, instytucje, agendy rządowe i ponadnarodowe zajmują się zbieraniem danych dotyczących tego zjawiska na świecie. Odnoszą się one do regionów, rodzaju odpadów (plastikowe, elektroniczne itp.), stopni ich odzyskiwania i przetwarzania z uwzględnieniem określonych technik postępowania w tym zakresie. Do tego rodzaju zestawień należy Global Waste Index 2019, ranking sporządzony przez SENSONEO⁷,

⁷ SENSONEO jest globalnym dostawcą inteligentnych rozwiązań do zarządzania odpadami dla miast, obywateli, biznesu i fabryk, por. sensoneo.com (dostęp: 1.09.2021). Źródłami wykorzystanymi przy opracowaniu rankingu GWI 2019 były dane: 1) Banku Światowego „What A Waste” Global Database (1993–2017); 2) Unii Europejskiej „Municipal Waste Database” (2016–2017) oraz 3) Australijskiego Departamentu Środowiska i Energii „National Waste Report 2018”. Dostęp do metodologii badania: <https://sensoneo.com/wp-content/uploads/sensoneo/Global-Waste-Index-2019-Methodology-ENG-%E2%80%93-Sensoneo2.pdf> (dostęp: 1.09.2021).

pokazujący i klasyfikujący kraje należące do OECD pod względem ilości wytwarzanych odpadów i efektywności ich zagospodarowania – w rankingu uwzględniono: ilość wytworzonych odpadów, ilości odpadów poddanych recyklingowi (działanie pozytywne), poddanych spalaniu (działanie pozytywne), składowaniu (działanie negatywne), ilość odpadów wyrzuconych nielegalnie na „dzikich” wysypiskach śmieci (działanie negatywne), odpady, nad którymi nie ma kontroli, niemożliwe do „wyśledzenia” i skatalogowania (technika skrajnie negatywna). Ostateczne wyniki częściowe każdego z 36 krajów we wszystkich kategoriach dały łączny wynik końcowy mieszczący się w granicach od 0 (najniższa ocena) do 100 (najwyższa ocena), tworząc ranking krajów począwszy od tych, które najlepiej radzą sobie z zagospodarowaniem odpadów (Korea Południowa), a skończywszy na tych, które robią to najsłabiej – Turcja (por. tabela 1.1).

Danymi, które również unaoczniają skalę poruszanych problemów, są ilości wytworzonych odpadów na jedną osobę (*per capita*). Niechlubnie przodują tutaj wyraźnie Stany Zjednoczone produkujące ponad 2,5 kg odpadów *per capita* dziennie, znaczne ilości wytwarzają też Kanadyjczycy, Australijczycy i bogate kraje Europy Zachodniej – Niemcy, Francuzi, Brytyjczycy. Najmniej natomiast Indie, Chiny i Rosja (należy pamiętać, że w wartościach bezwzględnych to właśnie z Azji, szczególnie wschodniej, pochodzi najwięcej odpadów z powodu najliczniej zamieszkującej tam ludności).

Rysunek 1.4. Dzienna produkcja odpadów komunalnych w wybranych krajach świata na mieszkańca na całym świecie w 2018 roku (w kg)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Statista, <https://www.statista.com>, 2018 (dostęp: 30.08.2021).

Tabela 1.1. Global Waste Index 2019 – kompleksowe zestawienie danych dotyczących efektywności gospodarowania odpadami w 36 krajach OECD (według efektywności gospodarowania odpadami na mieszkańca)

Lp.	Państwo	Wygenerowane odpady	rocznie per capita w kg	Recykling	rocznie per capita w kg	Spalanie	rocznie per capita w kg	Składowanie	rocznie per capita w kg	Na nielegalnych wysypiskach	rocznie per capita w kg	Niemozliwe do wykrycia	rocznie per capita w kg	Ogólny wynik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Turcja	1.11	425	0.00	0	0.00	0	1.49	216	10.00	176	0.59	4	0.00
2	Łotwa	1.25	438	1.69	93	0.00	0	1.72	250	0.00	0	10.00	68	11.63
3	Nowa Zelandia	4.17	727	0.00	0	0.00	0	5.00	727	0.00	0	0.00	0	24.37
4	Meksyk	1.08	421	0.38	21	0.00	0	2.16	314	5.03	89	0.00	0	32.15
5	Chile	0.73	387	0.03	1	0.00	1	2.27	330	1.86	33	3.04	21	32.19
6	Włochy	1.76	489	2.31	127	0.37	92	0.89	129	0.00	0	7.89	54	32.28
7	Estonia	0.45	360	1.62	89	0.74	185	0.18	27	0.00	0	6.83	46	48.98
8	Kanada	3.96	706	2.65	145	0.08	21	3.51	511	0.00	0	0.00	0	51.19
9	Republika Słowacka	0.64	378	0.52	29	0.14	35	1.55	226	0.00	0	2.74	19	54.10

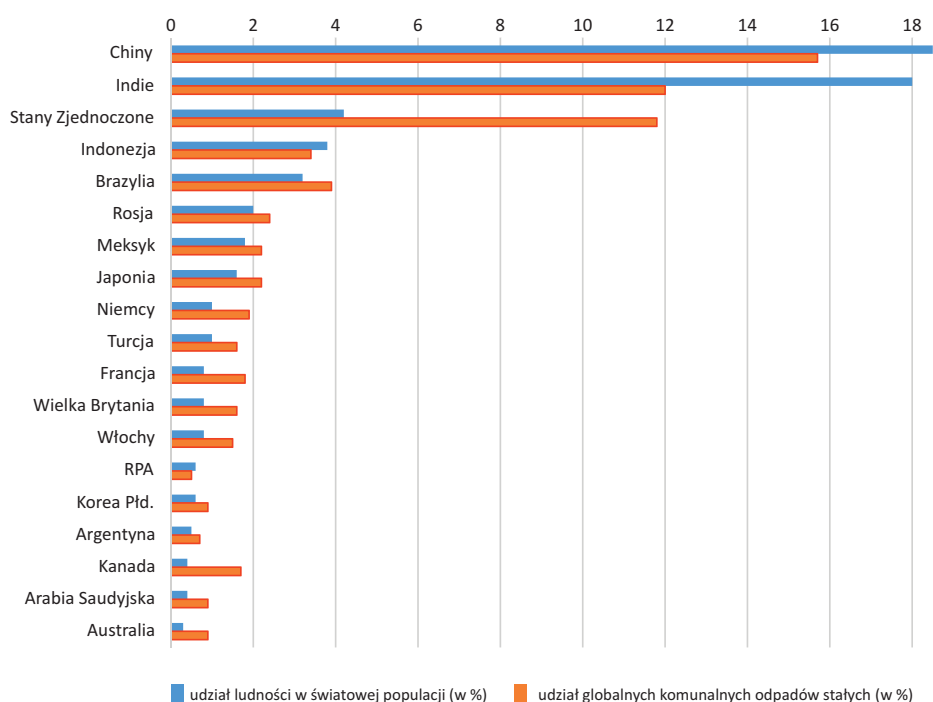
Tabela 1.1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
10	Izrael	3.34	644	2.93	161	0.00	0	3.33	483	0.00	0	0.00	0	57.35
11	Grecja	1.91	504	1.74	96	0.00	0	2.77	402	0.00	0	0.00	0	62.13
12	USA	5.00	809	5.10	280	0.42	104	2.93	425	0.00	0	0.00	0	65.29
13	Słowenia	1.58	471	3.98	219	0.31	77	0.70	102	0.00	0	4.07	28	67.46
14	Litwa	1.42	455	1.90	104	0.21	52	1.66	242	0.00	0	0.92	6	68.47
15	Hiszpania	1.49	462	1.42	78	0.20	51	1.65	240	0.00	0	0.00	0	70.74
16	Irlandia	3.05	616	3.70	203	0.40	100	1.66	241	0.00	0	0.87	6	71.04
17	Wielka Brytania	1.55	468	2.32	128	0.61	152	0.75	109	0.00	0	1.84	12	72.60
18	Austria	2.58	570	2.66	146	0.85	212	0.11	17	0.00	0	1.84	12	73.77
19	Portugalia	0.73	387	1.14	63	0.38	94	1.53	222	0.00	0	0.00	0	75.48
20	Francja	2.02	514	2.08	114	0.70	174	0.89	129	0.00	0	0.01	0	79.10
21	Węgry	0.71	385	1.82	100	0.21	53	1.39	202	0.00	0	0.03	0	79.32
22	Luksemburg	2.96	607	3.14	172	0.85	212	0.76	111	0.00	0	0.26	2	80.01
23	Kanada	3.45	656	6.67	366	0.12	30	3.31	481	0.00	0	0.00	0	80.10
24	Australia	2.48	560	4.29	236	0.22	55	1.88	273	0.00	0	0.00	0	80.85
25	Republika Czeska	0.29	344	1.60	88	0.22	56	1.15	167	0.00	0	0.00	0	82.22

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
26	Dania	4.72	781	3.88	213	1.67	415	0.06	9	0.00	0	0.02	0	84.43
27	Polska	0.00	315	1.51	83	0.15	38	0.87	127	0.00	0	0.00	0	84.74
28	Norwegia	1.08	422	2.01	110	0.89	221	0.10	14	0.00	0	0.88	6	84.97
29	Belgia	0.96	410	2.56	141	0.73	181	0.03	4	0.00	0	1.39	9	85.44
30	Finlandia	1.97	510	2.61	143	0.96	240	0.40	58	0.00	0	0.01	0	87.18
31	Niemcy	3.22	633	5.51	303	0.79	198	0.01	1	0.00	0	1.86	13	87.32
32	Holandia	2.00	513	2.30	126	0.99	248	0.05	7	0.00	0	0.00	0	87.43
33	Szwajcaria	3.96	706	4.11	226	1.36	340	0.00	0	0.00	0	0.00	0	89.14
34	Japonia	0.32	346	1.30	71	1.11	278	0.03	4	0.00	0	0.00	0	92.48
35	Szwecja	1.39	452	2.66	146	0.92	229	0.02	4	0.00	0	0.00	0	93.09
36	Korea Płd.	0.45	359	3.79	208	0.36	90	0.40	57	0.00	0	0.00	0	100.00

Źródło: Global Waste Index 2019, <https://sensoneo.com/sensoneo-global-waste-index-2019/#> (dostęp: 1.09.2021).

Zalewa nas śmieciowe tsunami. Rocznie na całym świecie wytwarza się ponad 2 miliardy ton stałych odpadów komunalnych. Mniej niż 1/5 z tego podlega recyklingowi. Na podstawie obecnych danych przewiduje się, że globalna produkcja odpadów wzrośnie o 70% do 2050 roku. Nowe dane rynkowe firmy Verisk Maplecroft (lidera w modelowaniu danych) podkreślają, że Stany Zjednoczone wytwarzają trzy razy więcej odpadów niż średnia światowa. Przy 773 kg na osobę, kraj ten wytwarza prawie 12% (ok. 239 mln ton) globalnych stałych odpadów komunalnych, jednocześnie mając nieznacznie ponad czteroprocentowy udział w ludności światowej. Z kolei Chiny i Indie stanowią ponad 36% światowej populacji, ale generują 27% globalnych odpadów komunalnych (Linnenkoper, 2019).

Rysunek 1.5. Udział procentowy odpadów komunalnych w krajach G20⁸ z uwzględnieniem liczebności poszczególnych populacji w 2019 roku (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Linnenkoper, *Ranking the Biggest Waste Producers Worldwide*, Recycling International, 1.10.2019, <https://recyclinginternational.com/business/ranking-the-biggest-waste-producers-worldwide>, za: Verisk Maplecroft, 2019, <https://www.maplecroft.com/> (dostęp: 14.09.2021).

⁸ G20 to najbogatsze kraje świata oraz kilka spoza pierwszej dwudziestki, zrzeszone w celu prowadzenia wspólnej polityki finansowej.

Wobec korzystania przez znakomitą większość ludzi na świecie z urządzeń elektrycznych i elektronicznych rosnącym problemem są także wytwarzane e-śmieci oraz stopień ich udokumentowanego zebrania i poddania przetworzeniu (recyklingowi). Stany Zjednoczone przetwarzają tego typu śmieci niewiele w porównaniu z Azją i ponad czterokrotnie mniej niż kraje Europy. Według danych The Global E-waste Monitor 2020 to w Azji wytwarza się najwięcej e-śmieci, ale jednocześnie (bez uwzględnienia Afryki) jest to ilość najmniejsza *per capita* (5,6 kg) i poddaje się tam ponownemu przetworzeniu prawie 12% z nich. Natomiast w obu Amerykach jest to 13,3 kg *per capita*, przy czym przetworzeniu podlega nieznacznie ponad 9% z nich. Z kolei Europa wytwarza najwięcej tego typu odpadów *per capita* na świecie (16,2 kg), ale w największym stopniu je zbiera i przetwarza 42,5% (Forti, Balde, Kuehr, Bel, 2020).

Zestawienie danych dotyczących odpadów z typami kultur

Zestawiając wskaźniki Hofstede dla wyszczególnionych na wykresach 1 i 2 krajów w sześciu aspektach (dystans władzy, indywidualizm, męskość, unikanie niepewności, orientacja, wyrozumiałość) z danymi Global Waste Index 2019 (GWI), The Global E-waste Monitor 2020 (E-waste) i wielkościami wytwarzania odpadów *per capita* (Statista), można zaobserwować pewne zależności:

- 1) dystans władzy:
 - wysoki (np. Chiny, Indie) – niższa produkcja odpadów *per capita*, a jednocześnie niski stopień udokumentowanego ich odzyskania i przetworzenia (niespełna 12%);
 - niski (Dania, Niemcy) – wysoki poziom wytworzonych odpadów i bardzo wysoki poziom ich odzyskania i przetworzenia (E-waste: Europa ponad 42%; GWI 2019: Dania – 84,43/100, Niemcy – 87,32/100);
- 2) indywidualizm versus kolektywizm:
 - wysoki poziom indywidualizmu (USA, Dania), bardzo duża ilość wytworzonych odpadów *per capita* (odpowiednio 2,58 i 4,72);
 - niski poziom indywidualizmu, czyli wysoki poziom kolektywizmu – zdecydowanie niższy poziom wytworzonych odpadów *per capita* (Chiny, Indie);
- 3) męskość versus kobiecość:
 - kultury męskie (Japonia) – średnia ilość wytworzonych odpadów *per capita*, tj. 1,71/dzień⁹, i wysoki poziom recyklingu;

⁹ Statista: Daily municipal solid waste generation per capita worldwide in 2018, by selected country, www.statista.com (dostęp: 14.09.2021).

- kultury kobiece (Dania) – bardzo wysoka ilość wytworzonych odpadów, jednocześnie bardzo wysoki wskaźnik recyklingu (ponad 46% w 2019 roku; jednocześnie wysoki wynik GWI 2019: 84,43/100);
 - 4) unikanie niepewności:
 - wysokie (Polska, Japonia) – średnia ilość wytworzonych odpadów (wysoka pozycja w GWI 2019: Polska – 84,74/100, Japonia – 92,48/100);
 - niskie (Dania, USA) – bardzo duża ilość wytworzonych odpadów *per capita* (GWI 2019: Dania – 84,43/100, USA – 65,29/100);
 - 5) orientacja długoterminowa versus krótkoterminowa:
 - długoterminowa (Japonia, Chiny) – średnia lub niska ilość wytworzonych odpadów (odpowiednio 1,71 i 1,02 kg *per capita*);
 - krótkoterminowa (USA, Meksyk) – bardzo duża lub duża ilość wytworzonych odpadów *per capita*, niska ilość podlegająca przetworzeniu;
 - 6) wyrozumiałość versus umiar:
 - wyrozumiałość (Meksyk) – niska ilość wytwarzanych odpadów *per capita*, niska ilość podlegająca przetworzeniu;
 - umiar (Chiny, Indie, Polska) – niska ilość wytwarzanych odpadów *per capita*, średnia lub wysoka ilość podlegająca przetworzeniu.
- W przypadku podobnego zestawienia danych dotyczących ilości generowanych odpadów z kryteriami w modelu Gestelanda rysują się następujące zależności:
- kultury ekspresyjne – duża ilość wytwarzanych odpadów i niska ilość odzyskiwanych i poddanych recyklingowi (latynoamerykańskie, USA, Kanada);
 - kultury powściągliwe – duża ilość wytwarzanych odpadów, przy tym duża ilość poddanych przetworzeniu (Niemcy, kraje nordyckie, Azja Południowo-Wschodnia);
 - kultury partnerskie (Indie, Bangladesz, Indonezja) – średni poziom i wytwarzanych, i odzyskanych odpadów;
 - kultury protransakcyjne (Brytyjczycy, Duńczycy) – wysoki poziom wytwarzanych odpadów i wysoki poziom odzyskanych oraz poddanych recyklingowi;
 - w przypadku kultur monochronicznych (Japonia, Niemcy, Singapur, Finlandia) i polichronicznych (Grecja, Egipt, Rosja) oraz ceremonialnych (Japonia, Brazylia, Arabia Saudyjska) nie można zaobserwować jednoznacznych zależności, natomiast w przypadku kultur nieceremonialnych (Australia, Kanada, USA) – wysoki poziom wytwarzanych odpadów oraz niski poziom ich odzyskania i poddania recyklingowi.
- Odnosząc te same dane do modelu Lewisa, można zauważyć, że:
- w kulturach *linear-active* mamy wysoki poziom wytworzenia odpadów i niski (USA, Wielka Brytania) lub wysoki stopień ich przetworzenia (Niemcy);

- w kulturach *multi-active* (kraje Ameryki Południowej) – wysoki poziom wytwarzanych odpadów i niski ich przetworzenia;
- w kulturach *reactive* (Japonia, Wietnam, Chiny) – średni poziom wytwarzania odpadów i średni lub wysoki stopień ich przetworzenia.

Opisane zależności nie są definitywne, stanowią jednak pewną wskazówkę przy formułowaniu wniosków zawartych w końcowej części rozdziału.

Problem z eko, czyli *greenwashing*

Wobec dużej światowej presji na ochronę środowiska naturalnego przedsiębiorstwa chcą być postrzegane jako dbające o tę przestrzeń. Przedsiębiorstwa, które podejmują działania zmierzające do ochrony środowiska, ponoszą określone nakłady, często znaczne, oraz muszą dysponować ekspercką wiedzą, która też jest kosztowna.

Aktualne szacunki unijne mówią, że ponad połowa produktów, które są oznaczane przez producentów jako ekologiczne, takich warunków nie spełnia. Jednym z powodów, dla których tak się dzieje, jest zjawisko *greenwashingu*: tak nazwane, monitorowane i opisane w literaturze w odniesieniu do sposobu komunikowania się przedsiębiorstw z otoczeniem (*PR – public relations*). Dotyczy sytuacji, w której ekologiczność danego produktu w rzeczywistości nią nie jest, a używa się jej jedynie instrumentalnie, dla osiągnięcia wymiernych korzyści. Nacisk na zdrowe odżywianie, dbałość o czyste powietrze, ograniczanie zużycia zasobów (wody, drewna itd.) są współcześnie przez wiele osób i instytucji postrzegane bardzo pozytywnie. Z tego właśnie powodu niektóre przedsiębiorstwa decydują się na stworzenie wizerunku „eko”, ale ich działalność z ekologią albo nie ma nic wspólnego, albo jest jedynie świadomym konstruowaniem takiego właśnie wizerunku bądź „szukania” oszczędności w bieżącej działalności firmy. Przykładem może być dostarczanie faktur za usługi w formie elektronicznej bądź używanie ludzko podobnych oznaczeń na opakowaniach produktów do tych, które znajdują się na certyfikowanych produktach ekologicznych.

Zjawisko *greenwashingu* nazwał po raz pierwszy aktywista amerykański Jay Westerveld, który opisał działania hotelu zachęcającego klientów (pod pretekstem oszczędności wody) do dłuższego używania ręczników i nieprzekazywania ich codziennie do prania, podczas gdy właściwą motywacją były oszczędności w zakresie zużycia detergentów (Świat OZE, 2020).

Najbardziej znanym przykładem *greenwashingu* jest **białe kłamstwo**, określane też jako **grzech łgarstwa**, polegający na podawaniu informacji nieprawdziwych, niezgodnym z prawem używaniu znaków certyfikacji, czy podawaniu

nieprawdziwych danych o zawartości materiału z recyklingu w produkcie lub jego przydatności do recyklingu (Karwowska, 2020). Przykładem jest użycie słynnego oznaczenia „nietestowane na zwierzętach”, które ma postać grafiki króliczka. Przedsiębiorstwa stosujące *greenwashing* również używają takiego oznaczenia, ale robią to bezprawnie albo nieznacznie zmieniają sam znak w taki sposób, by konsument tej różnicy nie spostrzegł i kupił produkt, będąc przekonanym o jego ekologiczności, chociaż w rzeczywistości z ekologią nie ma on nic albo niewiele wspólnego.

Kolejnym przejawem tego zjawiska jest **grzech ukrytych działań**, sprowadzający się do prezentowania produktu jako „zielony”, przy czym pokazywana jest jedynie część jego cyklu życia, np.: proponowanie papieru do drukarki czy chusteczek higienicznych, które powstały z materiałów z recyklingu, ale pomijanie wszystkich negatywnych dla środowiska skutków ich produkcji (zanieczyszczenie powietrza, wody czy globalne ocieplenie). Następnym jest **grzech braku dowodu**, polegający na tym, że konsument nie jest w stanie zweryfikować, posiłkując się wiarygodnymi danymi (np. pochodzącymi od wiarygodnej instytucji trzeciej), czy produkt faktycznie przyczynia się do ochrony środowiska – przykładem są tutaj żarówki oferowane jako efektywne energetycznie, których efektywności konsument nie może w żaden sposób potwierdzić, ponieważ nie są dostępne żadne certyfikaty. Z kolei **grzech niejasności** czy **braku precyzji** odnosi się do takiego formułowania przekazu o produkcie, którego zrozumienie jest niemożliwe – informacje „produkt bez substancji chemicznych” czy „w pełni naturalny” albo „nietoksyczny” mogą być mylące, ponieważ toksyczność substancji może być pochodną jej stężenia, a pierwiastki takie, jak arsen (z którego powstaje arszenik), uran czy rtęć też są naturalne. Następny rodzaj opisywanego procederu to **grzech nieistotności**, wprowadzający w błąd konsumenta poprzez informowanie o nieużywaniu w smarach, żelach do golenia, płynach do mycia okien czy środkach dezynfekujących substancji szkodliwej (najczęściej chlorofluorowęglowodorów CFC przyczyniających się do zubożenia warstwy ozonowej), podczas gdy używanie takiej substancji zostało zakazane w różnych krajach wiele lat temu i zastąpione wodorochlorofluorowęglowodorami (HCFC). **Grzech mniejszego zła** natomiast polega na prezentowaniu produktu jako pozytywnie wyróżniającego się w swojej kategorii, co jest zgodne z prawdą, ale problem w tym przypadku polega na tym, że sam produkt w ogóle nie powinien być reklamowany ani polecany – przykładem mogą być organiczne papierosy czy tzw. zielone herbicydy. Zarówno papierosy, jak i herbicydy są szkodliwe i dla człowieka, i dla środowiska, stąd w ogóle nie powinny być reklamowane (The Six Sins of Greenwashing, 2007).

Większość działań greenwashingowych wynika z niedokładności, nierzetelności i niewiedzy, są jednak także takie, które stanowią celowe wprowadzanie

konsumentów w błąd (The Greenwash Guide, 2007). Korzyści materialne odnoszone dzięki stosowaniu opisanych działań powodują, że liczne przedsiębiorstwa stosują takie techniki, ponieważ konsumentom zależy na produktach ekologicznych i są gotowi płacić za nie więcej. Aktualnie lawinowo wzrasta liczba publikacji na temat *greenwashingu*, co świadczy o tym, że problem przybiera na sile. Jednocześnie coraz więcej organizacji konsumenckich „tropi” tego typu nieuczciwe praktyki – szczególnie w reklamach samochodów czy kosmetyków, i nagłaśnia je w mediach. Powstają też narzędzia i strony internetowe, jak np. interaktywna strona Greenwashing Index uruchomiona przez EnviroMedia, gdzie konsumenci sami mogą głosować na reklamy, które ich zdaniem wprowadzają ich w błąd (Greenwashing Index, <https://www.ekonsument.pl>). Najwięcej odnotowanych i nagłościonych przypadków *greenwashingu* dostępnych w przestrzeni publicznej dotyczy firm funkcjonujących na rynku amerykańskim (Grochowska, <http://www.planergia.pl/>).

Greenwashing wpisuje się w scharakteryzowane wyżej podejście antropocentryczne, w myśl którego potrzeby człowieka są najważniejsze, a środowisko naturalne traktowane jest instrumentalnie, jako sposób osiągnięcia korzyści materialnych, ponieważ to za produkty przyjazne środowisku konsumenci płacą więcej. Kalkulacje biorące za podstawę zyski i starty dla człowieka są podejściem charakterystycznym w utylitaryzmie, gdzie działania ocenia się jako dobre, jeśli przekładają się na ludzkie dobre samopoczucie, i jako złe, kiedy zwiększają złe odczucia. Celem jest tutaj dążenie do jak największej sumy szczęścia jak największej liczby ludzi. Czy jedynie szczęście ludzi jest tym, co powinno stanowić punkt odniesienia wszystkich naszych działań?

Podsumowanie

Aktualna kondycja środowiska naturalnego powoduje, że wszystkie społeczeństwa (kultury) borykają się z podobnymi problemami, jednak radzą sobie z nimi w odmienny sposób, co wynika z dominujących w danej kulturze wartości. Ekologizacja gospodarki nie jest zadaniem łatwym. Fani gospodarki obiegu zamkniętego (*circular economy*) chcą, aby dalszy wzrost gospodarczy nie polegał na żarłocznej i nieograniczonej degradacji zasobów (Greening of Business, <https://www.economist.com/business-books-quarterly/2015/10/10/greening-of-business>). Istnieje na to wiele sposobów, które każdy z nas może wprowadzić w życie lub przyczynić się swoimi wyborami do ich rozprzeczania: współużytkowanie różnych dóbr (samochodów, rowerów), a także przestrzeni („gorące biurka”, *coworking*), wypożyczanie zamiast posiadania (pojazdy na minuty), huby mobilności, wymiana rzeczy używanych, rezygnacja

z jednorazowych opakowań i naczyń, obniżanie cen żywności, której kończy się termin przydatności do spożycia, oszczędność wody i prądu, korzystanie z odnawialnych źródeł energii, sortowanie, odzyskiwanie i poddawanie recyklingowi części odpadów, redukcja spożycia i produkcji mięsa, szczególnie wołowego¹⁰, i wiele innych.

Latami panowało powszechne przekonanie, że to Trzeci Świat jest przyczyną degradacji środowiska naturalnego, głównie poprzez niekontrolowany przyrost naturalny, przeludnienie, generowaną biedę itp. Jak pokazują przywołane dane, ale także inne powszechnie dostępne informacje, to przede wszystkim rozwinęty Zachód przyczynia się do niszczenia środowiska naturalnego, za sprawą niepostrzeżonych potrzeb wytwarzania i nabywania niezliczonej ilości dóbr, czemu towarzyszy degradacja ekosystemów.

W odniesieniu do wspomnianych wyżej wielkich tradycji religijnych należy zauważyć, że zwłaszcza buddyzm ze swoimi postulatami oszczędności zasobów i umiaru w ich użytkowaniu oraz zachowania wymogów ekologicznych wpisuje się wprost w postawy proekologiczne. Nawiązując z kolei do kręgów kulturowych Huntingtona, kręgi hinduistyczny, buddyjski, indyjski i japoński są tymi, w których środowisko naturalne w większym stopniu traktowane jest jako wartość autoteliczna, a nie instrument do pomnażania bogactwa. Jak pokazują dane, ilość wygenerowanych odpadów na głowę mieszkańca oraz pozostawienie ich bez przetworzenia i odzyskania przynajmniej ich części w państwach i regionach, gdzie żyje najwięcej buddystów (Indie, region Indochin czy wyspy Archipelagu Malajskiego, a także wielu w Chinach, Japonii czy Korei), jest faktycznie mniejsza niż w innych regionach. Podobnie to tam jest najwięcej na świecie wegan i wegetarian, którzy w zdecydowanie mniejszym stopniu przyczyniają się do zmian klimatycznych niż osoby spożywające mięso. Takiej pozytywnej zależności nie widać w przypadku regionów zamieszkiwanych głównie przez chrześcijan, wyznawców islamu czy prawosławnych, gdzie wskaźniki ilości wygenerowanych odpadów są znacząco większe, a spożycie mięsa, mimo że globalnie na świecie spada, jest wyższe niż w kręgach azjatyckich.

¹⁰ „Hodowla zwierząt odpowiada za ok. 18% antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych, ale nie są to jedynie emisje pochodzące z układów trawiennych bydła. Największa część związanych z hodowlą bydła emisji pochodzi z wylesiania [...]. Emisja metanu pochodzącego z fermentacji materii organicznej we wnętrznościach przeżuwaczy to kilka procent całości emisji gazów cieplarnianych”. Por. <https://naukaoklimacie.pl/fakty-i-mity/mit-krowy-emituja-wiecej-gazow-cieplarnianych-niz-transport-117> (dostęp: 22.09.2021). Dodatkowo trzeba jeszcze uwzględnić ogromne zużycie wody i emisje z transportu towarzyszącego hodowlom.

Postawy antropocentryczne, stawiające w centrum potrzeby człowieka, polegają na instrumentalnym traktowaniu szeroko rozumianej ekologii. Dla reprezentujących postawy biocentryczne, stawiające w centrum potrzeby ziemskiego ekosystemu, traktujące człowieka jako jego element, środowisko naturalne jest wartością autoteliczną, mającą wartość samą w sobie i nie stanowi instrumentu do osiągnięcia innych wartości, np. pomnażania dóbr materialnych bez poszanowania środowiska naturalnego.

Przytoczone wyżej dane i przykłady wymykają się jednoznacznym stwierdzeniom co do powiązania specyfiki kulturowej i dominujących w niej postaw względem środowiska i ekologii. Niemniej jednak widać pewną ogólną tendencję – dbałość o szeroko pojęte środowisko naturalne jest raczej domeną kultur kolektywistycznych, propartnerskich, reaktywnych (Japonia, Korea, Indie, Singapur, Wietnam), o orientacji długoterminowej (Japonia), niż kultur indywidualistycznych, protransakcyjnych czy *linear-active* (USA, Australia, Wielka Brytania, Kanada) – nastawionych przede wszystkim na realizację celów indywidualnych jednostki, rywalizację i maksymalizację indywidualnego poczucia szczęścia. Przy czym to szczęście jest często definiowane poprzez budowę kolejnej fabryki, w której powstanie kolejny model samochodu, butów czy torebki. Czy posiadanie jest tym, co człowieka naprawdę uszczęśliwia?

Jak stwierdził Samuel Huntington, to kultury są źródłem konfliktów. W tę tezę wpisują się powyższe analizy, a także inne ogólnie dostępne dane. Jeden z największych graczy na arenie międzynarodowej – USA, jednocześnie kraj z najkrótszą, bo zaledwie trzystuletnią kulturą i historią, generuje jedną ósmą światowych odpadów na świecie, choć reprezentuje jedynie 4% ludności świata; jest drugim emitentem CO₂ na świecie¹¹. Chcąc ograniczać koszty działalności, przenosi fabryki do krajów o tańszej sile roboczej i niższych opłatach emisyjnych, przyczyniając się do rujnowania tam zasobów środowiska naturalnego i nie dbając o prawa pracowników.

Odnosząc powyższe rozważania do huntingtonowskich kręgów kulturowych, widać wyraźnie, że to bardziej nacje ze wschodniego niż z zachodniego kręgu kulturowego działają (*behave*) w zgodzie z potrzebami środowiska naturalnego.

Wszelkie nasze zachowania, które można określić jako proekologiczne, są wypadkową wielu elementów, po pierwsze naszych indywidualnych predyspozycji i cechy wewnętrznych: osobistych wartości, postaw, przekonań, emocji

¹¹ Według Global Carbon Project (dane za 2019 rok) jest to 5,4 mld ton rocznie przy populacji 330 mln mieszkańców, za Chinami – 10,1 mld ton rocznie przy populacji ponad 1,4 mld mieszkańców, por. <https://www.globalcarbonproject.org/> (dostęp: 22.09.2021).

i wiedzy oraz po drugie – wszystkich czynników zewnętrznych, które w jakiś sposób determinują nasze postępowanie, czyli obowiązujących regulacji prawnych, przepisów, instytucji, otoczenia kulturowego. Znaleźnienie równowagi między ekonomią a etyką ekologiczną jest obecnie ogromnym wyzwaniem. Od postaw reprezentantów wszystkich kultur wobec środowiska i poczucia powinności względem niego zależy, czy zaleje nas śmieciowe tsunami.

Bibliografia

- Ball T. (2018), *Radykalny ekologizm i fanatyzm globalnego ocieplenia są zdecydowanie antyludzkie*, <https://pl.technocracy.news/> (dostęp: 29.08.2021).
- Elliot R. (2002), *Etyka ekologiczna*, [w:] *Przewodnik po etyce*, red. P. Singer, Książka i Wiedza, Poznań, s. 326–336.
- Fabrigar L.R., MacDonald T.K., Wegener D.T. (2014), *The Structure of Attitudes*, [w:] *The Handbook of Attitudes*, red. D. Albarracín, B.T. Johnson, M.P. Zanna, Routledge Handbooks Online, New York, s. 79–124 (dostęp: 9.09.2021).
- Forti V., Baldé C.P., Kuehr R., Bel G. (2020), *The Global E-waste Monitor 2022. Quantities, Flows, and the Circular Economy Potential*, United Nations University (UNU)/United Nations Institute for Training and Research (UNITAR) – co-hosted SCYCLE Programme, International Telecommunication Union (ITU) & International Solid Waste Association (ISWA), Bonn–Geneva–Rotterdam, <http://ewastemonitor.info/> (dostęp: 14.09.2021).
- Furham A. (2012), *Culture Shock*, „Revista de Psicología y Educación. Journal of Psychology and Education, Universidad Complutense Madrid”, t. 7, nr 1, s. 9–22.
- Gesteland R.R. (2000), *Różnice kulturowe a zachowania w biznesie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Global Carbon Project* (2019), <https://www.globalcarbonproject.org/> (dostęp: 22.09.2021).
- Global Waste Index 2019* (2019), <https://sensoneo.com/sensoneo-global-waste-index-2019/#> (dostęp: 13.09.2021).
- Greening of Business* (2015), <https://www.economist.com/business-books-quarterly/2015/10/10/greening-of-business> (dostęp: 31.08.2021).
- Greenwashing, czyli ekościema* (2020), Świat OZE, 1.05.2020, <https://swiatoze.pl/greenwashing-czyli-ekosciema/> (dostęp: 13.09.2021).
- Grochowska E., *Zmyłka na zielono, czyli...*, <http://www.planergia.pl/> (dostęp: 3.09.2021).
- Hofstede G., *Hofstede Insights*, <https://www.hofstede-insights.com/> (dostęp: 14.09.2021).
- Huntington S.P. (1993), *The Clash of Civilizations?*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations> (dostęp: 31.08.2021).

- Huntington S.P. (2018), *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Zysk i S-ka, Warszawa.
- Kardaś A. (2015), *Mit: krowy emitują więcej gazów cieplarnianych niż transport*, Nauka o klimacie dla sceptycznych, 5.10.2015, <https://naukaoklimacie.pl/fakty-i-mity/mit-krowy-emituja-wiecej-gazow-cieplarnianych-niz-transport-117/> (dostęp: 22.09.2021).
- Karwowska J. (2020), *Co to jest greenwashing?*, „Pismo Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Wydanie internetowe Serwis Gazeta SGH – Życie uczelni”, <https://gazeta.sgh.waw.pl/po-prostu-ekonomia/greenwashing-swiadome-czynieswiadome-wprowadzanie-klienta-w-blad> (dostęp: 13.09.2021).
- Kietliński K. (2005), *Religijne determinanty działalności gospodarczej w perspektywie czterech wielkich religii: judaizmu, buddyzmu, chrześcijaństwa i islamu*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 8, s. 43–59.
- Linnenkoper K. (2019), *Ranking the Biggest Waste Producers Worldwide*, Recycling International, 2.10.2019, <https://recyclinginternational.com/business/ranking-the-biggest-waste-producers-worldwide/27792/> (dostęp: 14.09.2021).
- Marody M. (1976), *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy. Analiza metodologiczna zasad doboru wskaźników w badaniach nad postawami*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Martinskeinen M. (2008), *Household Energy Consumption and Behavioural Change – the UK Perspective*, [w:] *Proceedings of the 2nd Conference of the Sustainable Consumption Research Exchange*, red. T. Geer Ken, A. Tukker, C. Vezzoli, F. Ceschin, (SCORE!) Network: Framework for Action, Brussels, Belgium, s. 73–90.
- Miłoszewska D. (2008), *Zderzenie cywilizacji – mit czy rzeczywistość?*, [w:] *Świat współczesny. Wyzwania, zagrożenia i współzależności w procesie budowy Nowego Porządku Międzynarodowego*, red. W. Malendowski, WNPiD UAM, Poznań, s. 309–318, <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/962> (dostęp: 2.09.2021).
- Oberg K. (1960), *Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments*, „Practical Anthropology”, t. 7, nr 4, s. 177–182.
- Olechnicki K., Załęcki P. (1997), *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń.
- Paszkowska R., *Laboratorium komunikacji międzynarodowej i międzykulturowej. Budowanie zespołów międzynarodowych – wyzwanie globalnej gospodarki*, <https://e-uczelnia.uek.krakow.pl/mod/resource/view.php?id=312793> (dostęp: 22.09.2021).
- Rosenberg M.J. (1960), *A Structural Theory of Attitude Dynamics*, „Public Opinion Quarterly”, t. 24, nr 2. Special Issue: Attitude Change, Oxford University Press, s. 319–340.
- Sins of Greenwashing*, UL, <https://www.ul.com/insights/sins-greenwashing> (dostęp: 12.09.2021).
- Socjologia. Przewodnik encyklopedyczny* (2008), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Statista (2018), <https://www.statista.com> (dostęp: 30.08.2021).

- TerraChoice Environmental Marketing INC (2007), *The „Six Sins of Greenwashing”, A Study of Environmental Claims in North American Consumer Markets*, A „Green Paper”.
- The Greenwash Guide* (2007), Futerra sustainability communications, www.futerra.co.uk, <https://www.wearefuterra.com/> (dostęp: 30.08.2021).
- The Lewis Model – Dimensions of Behaviour* (2015), CrossCulture, 22.06.2015, <https://www.crossculture.com/the-lewis-model-dimensions-of-behaviour/?cn-reloaded=1> (dostęp: 10.09.2021).
- Verisk Maplecroft (2019), <https://www.maplecroft.com/> (dostęp: 14.09.2021).
- Zenderowski R., Koziński B. (2012), *Różnice kulturowe w biznesie*, CeDeWu, Warszawa.